

na neevropské instituce je možné zmínit Goldmanovu studii Světové banky (Goldman, 2005).

Otázky

- Jaký je rozdíl mezi etnografií, etnologií a antropologií?
- Jaké jsou hlavní ontologické a epistemologické problémy spojené s etnografickou metodologií?
- Jaké jsou hlavní nástroje etnografické metodologie?
- Proč neexistuje v rámci etnografie tendence vytvořit „velkou“ teorii?
- Ve kterých disciplínách sociálních věd je etnografická metodologie využívána?
- Proč a jak je třeba tradiční nástroje etnografie upravit pro potřebu politické vědy?

7

Biografie

Ondřej Horák, Eliška Tomalová

Biografický přístup ve společenských vědách se zaměřuje na život člověka, jeho zkušenosti a způsob, jak o nich vypovídá. Základním předpokladem zájmu o jedince je přesvědčení, že výzkum jeho života nám umožní pochopit společnost. **Biografie** čili životopisy nalezneme mezi nejstaršími literárními památkami civilizací. V evropském středověku se tento literární žánr prosadil zejména v rámci hagiografie, vyprávění ze života svatých, v období renesance se zájem členářů obrátil ke světským osobnostem, zvláště pak z oblasti umění a literatury. Již tehdy životopisy sledovaly cíl obecně platného poučení vycházejícího z životního příkladu konkrétní osoby. V dalším textu vyhradíme český výraz **životopis** literární formě a původním řeckým termínem biografie budeme nadále označovat metodologii i její výstupy.

V oblasti společenských věd se biografický přístup objevuje poprvé na konci 19. století v klasické antropologii, která se prostřednictvím životních příběhů příslušníků „primitivních“ kultur snažila celistvě popsat mimoevropské společnosti. Pokud se však zaměříme na použití biografie ve studiu společenských vztahů západního světa, můžeme za její průkopníky označit představitel tzv. chicagské sociologické školy Willama I. Thomase a Floriana Znanieckého. Ti se na konci desátých let 20. století proslavili vydáním knihy *The Polish Peasant in Europe and in America (Polský rolník v Evropě a v Americe)*. Ve svém výzkumu se opřeli o několik stovek dopisů mezi polskými přistěhovanci do Spojených států amerických a jejich rodinami, které zůstaly v Evropě. Jeden ze svazků dokonce tvoří autobiografie mladého přistěhovalece Władka Wisniewského. Oběma sociologům se tak podařilo charakterizovat polskou společnost v amerických městech i na polském venkově především díky biografickému přístupu (Pineau a Le Grand, 1993, s. 42).

V období po druhé světové válce došlo k útlumu využití biografii ve prospěch kvantitativních metod. Za určitý přelom můžeme označit výzkum *The American Soldier (Americký voják)*, který pro armádu Spojených států amerických provedly desítky sociologů na vzorku více než půl milionu mobilizovaných vojáků (Fontana a Frey, 2000, s. 648). Dotaznkové kvantitativní výzkumy se rychle rozšířily a získaly silnou institucionální podporu.

K dalšímu pozapomenutí biografie přispěly silné proudy marxismu a strukturalismu, které upozadovaly osobní zkušenost společenských akterů ve prospěch neosobních struktur.

Až na konci sedmdesátých let přispěl k obnoveném zájmu o využití biografie technický vývoj. Masové rozšíření magnetofonu usnadnilo záznam biografických rozhovorů, jejich přepis a následnou analýzu. Rozhodujícím činitelem úspěchu se však stal zvyšující se zájem o každodenní život v sociologii i historii. V roce 1986 uvíral Pierre Bourdieu životní příběhy jako „jeden z pojmů selského rozumu, který se vypašoval do světa učenců: nejprve bez fanfár k etnologům, později k sociologům, avšak tentokrát s pořádným rámussem“ (Bourdieu, 1994, s. 81). Martin Rustin a jeho kolegové dokonce označili obnovený zájem o jedince za **biografický obrat** ve společenských vědách (Rustin, 2000).

Za posledních třicet let se biografie ve společenských a humanitních vědách etablovala natolik, že dnes vycházejí dva anglofonní recenzované časopisy: *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* a *Auto/Biography*. V Česku vychází recenzovaný *Biograf*. Většina odborných textů věnovaných biografii však pochází z pera antropologů, pedagogů a sociologů. K nim se zejména v anglosaském světě přidávají autoři kulturních a genderových studií, dále pak interdisciplinárních oborů blízkých lékařství a sociální péči. Texty z oblasti politikologie a mezinárodních vztahů bychom však našly jen obtížně. Mnozí totiž biografie považují za nedostatečně vědecké a vhodné nanejvýš při psaní politických životopisů nebo při čtení pamětí státníků jako doplňkového zdroje vědecké práce. Klasická definice politických věd jako pole výzkumu politických systémů a chování nenechává zájmu o jedince mnoho místa a pokud ano, jedná se nejčastěji o nejvyšší politické představitel. Mezinárodní vztahy jako větev politických věd své zkoumání často ještě zúžují na mezinárodních kolektivních aktéry, tedy národní státy, v menší míře pak na vládní a nevládní mezinárodní organizace a transnacionální korporace, nebo na neosobní struktury, ve kterých se pohybují.

Už v roce 1950 si Lester C. Seligman, který se zajímal o fenomén vůdcovství v americké politice, postěžoval, že „politická biografie je obdařena schopností proniknout k podstatě, ale trpí nedostatkem kritérií a konceptualizace. Buď si neklade otázky žádné, nebo není jasně, na jaký typ otázek by mělo plnohodnotné zkoumání politických představitelů odpovídat“ (Seligman, 1950, s. 911). Zdá se, jako by mezi politickými biografiemi a analytickými pracemi stála těžko překonatelná bariéra, natolik jsou jejich přístupy odlišné. Druhá polovina 20. století v této oblasti nepřinesla významný pokrok a moderní politologové většinou biografii stále opomíjejí. My jsme však přesvědčeni, že

rozvoji biografické metody skrývá potenciál pochopit skrze studium jedince společenské mechanismy i v oblasti domácí a mezinárodní politiky, jež by nám při použití jiných metodologií zůstaly skryté.

V rámci této kapitoly nejdříve vysvětlíme pojmy epistemologický zlom a biografická iluze. Rozdílná pojetí biografie představíme z hlediska tří epistemologických přístupů: pozitivistického, konstruktivistického a kritického, a několik poznámek vyhradíme ontologické pluralitě biografie. Ve druhé části se zaměříme na formy a metody biografie se zvláštním důrazem na rozhovor a jeho interpretaci. Následně uvedeme dva příklady uplatnění biografie v oblasti politikologie a mezinárodních vztahů: výzkum vůdcovství a vliv osobnosti na utváření zahraniční politiky. V poslední čtvrté části zhodnotíme nástrahy a výhody metodologie. Budeme při tom vycházet především z anglosaské a frankofonní tradice biografického výzkumu.

7.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

Epistemologický zlom a biografická iluze

Problematiku života člověka jako předmětu biografické metodologie můžeme otevřít etymologickým rozborem slova biografie. Obě jeho řecké součásti *bios* (život) a *gráfein* (psát) vyvolávají mnoho otázek: Co znamená život pro společenské vědy? Jak jej můžeme vědecky poznat? Jaký je vztah mezi vědcem zaznamenaným a skutečně žijícím životem? Jakým způsobem můžeme číst život zapsaný někým jiným? Biografie klade na vědeckou komunitu zvláštní nároky. Vzhledem k tomu, že jejím předmětem je život jedinců, je obtížné vytvořit si k tomuto předmětu studia dostatečný odstup. A to platí tím spíše, že mimo vědeckou komunitu jsou biografie všudypřítomné. Ať se jedná o tzv. vysokou nebo masovou kulturu, ve veřejném prostoru nalezneme nespočetné množství biografii a autobiografií v knihách, časopisech, novinách, rozhlasu a televizi, ve filmech a na internetu; v soukromém prostoru pak ve formě deníků nebo v každodenních rozhovorech s blíznými. Svůj život nebo jeho části nevyprávíme nebo nezapisujeme pouze rodině a přátelům, ale i zaměstnavatelům, úředníkům, lékařům a psychologům, policii a soudům. V moderní době život člověka opustil oblast biologie a vstoupil do „pole kontroly vědní a zasahování moci“ (Foucault, 1976, s. 187). Na jednu stranu tedy intuitivně rozumíme vlastním životu i životu ostatních, na stranu druhou je

naše sdělování i přijímání životopisných informací ovlivňováno současnými společenskými strukturami, v nichž se pohybuje a kterých si nejsme vědomi.

Úkolem společenských věd je tento postoj překonat **epistemologickým zlomem**. Pojem, který do filozofie vědy přinesl Gaston Bachelard, spočívá ve schopnosti oddělit vědeckou interpretaci společenských pochodů od naurušného přístupu k životu. Musíme jej zpochybnit kladením vhodných otázek: „Pro vědeckého ducha je každé vědění odpovědí na otázku. Pokud není otázkou, není ani vědeckého vědění. Nic není samo o sobě. Nic není dáno. Vše je vytvořeno.“ (Bachelard, 1970, s. 14) Toto uvědomění nám zároveň umožňuje využití životní historie druhých a sebe samého k pochopení společenosti. Překonání epistemologických překážek v případě biografii patří mezi nejobtížnější. Používáme zde totiž jazyk každodennosti a jak konstatoval sociolog Pierre Bourdieu, „pojmy seleského rozumu se nás zmocňují tak silně, že je třeba zapojit všechny způsoby objektivizace, abychom dosáhli skutečného zlomu, kterého se častěji dovoláváme, než abychom ho dosáhli“ (Bourdieu et al., 1983, s. 28). Platí totiž, že pokud jazyk každodennosti, jehož prostřednictvím rozumíme svět, nepodrobíme kritice, „vystavíme se tomu, abychom zaměnili skutečnost za předkonstruované objekty, existující v běžném jazyce a jeho prostřednictvím“ (Bourdieu et al., 1983, s. 37). Úzké propojení mezi vědcem a subjektem, tedy mezi vyprávějším a vyprávěným, znesnadňuje provedení epistemologického zlomu a stojí na počátku zdrženlivosti, kterou si vřící biografům a jejich užítí přirozeného jazyka vědecká komunita zachovává.

S problematikou epistemologického zlomu úzce souvisí pojem **biografické iluze**. Můžeme ji definovat jako vřtu, že lidský život můžeme zachytit ve své plnosti. Život nevytváří souvislý a orientovaný celek, protože existence nemá žádný objektivně daný smysl. Ale člověk, který vypráví svůj život nebo ho zapisuje, podobně jako vědec, který ho interpretuje, těžko unikne pasti smyslu: vždy bude zdůrazňovat pouze ty události, které z hlediska kauzality získaly *ex post* nějaký smysl, akceptuje „umělé vytváření smyslu“; propadá „rétorické iluzi“ vlastní klasickému románu. Život jedince, který se v průběhu času biologicky i psychologicky proměňuje, v podstatě udržuje pouze jeho jméno. Život lze spíše označit za dráhu (trajektorii), určitou posloupnost okamžiků, která však sama o sobě nedává smysl, jak se ukazuje i v moderním románu. Životní události lze definovat jako přesuny z místa na místo ve společenském prostoru. A podobně jako dráha cestujícího metrem není pochopitelná bez znalosti struktury sítě hromadné dopravy, život lze pochopit pouze tehdy, pokud „předběžně představíme postupné stavy pole,

ve kterém se trajektorie odvíjí, tedy soubor objektivních vztaůh spojujících jedince [...] se souborem estaniích jedinců, kteří byli vtaženi do stejného pole a potýkali se se stejným obzorem možností“ (Bourdieu, 1994, s. 88). To, že lidský život nelze studovat podobně jako život zvířat nebo přirodní jevy, má tedy z epistemologického hlediska dalekosáhlé důsledky.

Pro zjednodušení zde rozlišíme tři základní epistemologické postoje: pozitivistický, konstruktivistický a kritický. Zdůrazňujeme, že se jedná o ideální typy a jen těžko nalezneme autory, kteří by soustavně zastávali jediný názor; jak poznávat skutečnost. Obdobně je biografický výzkum slučitelný s různými názory na ontologickou povahu života. Pro současný společenskovědní výzkum je spíše charakteristická metodologická pluralita, která v praxi výzkumu postojů kombinuje. Tím spíše je však z hlediska kvality výzkumu důležité, abychom si byli vědomi, která ze stanovisek zastáváme.

Positivistická biografie

Positivisté jsou toho názoru, že prostřednictvím vědeckých metod je možné dojít k objektivnímu poznání skutečnosti. Přestože jsme ukázali, že lidský život není předmětem výzkumu hmatatelného světa, někteří zastánci biografie se zaměřují na životní fakta a obhájují nárok biografické metody na všeobecnou platnost. Řadíme mezi ně například průkopníka biografické metody ve frankofonním světě Daniela Bertauxe. Ten na jednu stranu uznává „slepou uličku maximalistické koncepce“ biografie, na stranu druhou jí však přiznává právo odhalovat skutečnost ve smyslu realistické tradice, která připouští existenci objektivní reality nezávislé na pozorovateli (Bertaux, 2005, s. 31). V praxi to znamená, že vědec-biograf se může zajímat pouze o určitý aspekt života, který je blízký tématu jeho výzkumu. V tomto případě je celistvost zkoumaného života vědomě porušena a riziko biografické iluze poněkud oslabeno. Zprostředkování mezi společensko-historickými fenomény a vyprávěním totiž nezasahuje „diachronickou strukturu situací, událostí a činů“: posloupnost a kresba uplynulého života je zřetelná, změněno je pouze její zabarvení (Bertaux, 2005, s. 40). Pravdivost získaných skutečností je navíc částečně zaručena nepsanou smlouvou mezi výzkumníkem a „informátorem“. I přesto však Bertaux doporučuje využití triangulaci s dalšími kvalitativními a kvantitativními metodami. Obecně platí, že účastníci kvalitativních výzkumů více zkreslují informace zapsané v úzce vymezených dotaznicích než podané v osobním kontaktu s vědci. Biografie tak stále může reprezentovat důležitý zdroj poznání společenských fenoménů i přesto, že do ní vždy vstupuje subjektivita vědce.

širší společenské vztahy (Smith, 1994, s. 292). Podobně Smith označuje **narrativní biografii**, která je ve své podstatě nejbližší historickému románu a dává nejvíce prostoru imaginaci a kreativité autora. Vyznačuje se vysokou mírou fikce a jako prameny využívá zejména dopisy a jiné dokumenty, které vyžadují až hierární přístup k vyprávění událostí. V obou případech zkoumajícího a zkoumaného subjektu, tedy autora a „hlavní postavy biografie“, neboť první převládá biografii druhého skrze svou vlastní autobiografii, svým pohledem na svět. Pokud se však ve výzkumu zaměřujeme pouze na jazykové hry a na způsoby, jak se biografie vytváří, podstupujeme riziko, že život zkoumaného subjektu se zcela vytratí z našeho zájmu – a naopak, předním výzkumníkem se stane vědec. To je problematické z hlediska etiky výzkumu, neboť tato sebezahleděnost vzbuzuje otázky, komu nebo čemu takový výzkum slouží.

Obecně jsou si však konstruktivističtí biografové tohoto rizika vědomi a společenskou realitu nevyřazují ze své analýzy. Roos (1994) proto poukazuje na určitou pomíjivost vlivu postmoderny na analýzu autobiografií, kdy mnoho autorů upouští od čisté analýzy textu jakožto textu, který neodpovídá žité skutečnosti, a vrací se zpět k životním událostem, jež popisuje; konečnou vlastní život je pro každého jedince tou nejbližší skutečností. Ke konstruktivistické biografii a její problematice se ještě vrátíme v představení dvou interpretativních modelů.

Kritická biografie

Třetí epistemologický postoj, který zde označujeme jako kritický konstruktivistický či zjednodušeně jako postoj kritický, se nezaměřuje pouze na odhalení pojmů a strukturů, které se nám zdají samozřejmé, ale usiluje také o jejich proměnu jako prostředek změny společenských vztahů. Kritický postoj zároveň zpochybňuje kritéria vědeckosti v rámci těchto disciplín, protože sami vědci podléhají vědomé či nevědomé dominantním společenským hodnotám. Domníváme se, že tyto skryté předpoklady je třeba z konstruktivistického hlediska odhalit, protože z velké části vysvětlují nízký zájem politických věd o biografie.

Biografie je také často využívána v rámci **akčního výzkumu**. Ten označuje participativní proces, který vede k získání praktických znalostí a jenž popírá hranici mezi zkoumajícím vědcem a zkoumanou společenskou skupinou, mezi teorií a praxí. (Reason a Bradbury, 2001, s. 1). Akční výzkum

bývá někdy považovaný za samostatnou metodologii a v oblasti politologie a mezinárodních vztahů zůstává okrajovou záležitostí.

Není proto náhoda, že v případě rozšíření biografické metodologie hrála důležitou roli feministická metodologie. Ve svém manifestu metodologie ženských studií Maria Miesová (1979) odmítá předpoklad nezávislosti vědy, jehož kritéria vědecké planosti a důležitosti jednotlivých témat jsou vždy nějak určeny. Feministické vědci upřednostňují pohled „zespodu“ společnosti oproti pohledu „shora“. Vyžadují, aby vědci byli osobně zapojeni do prostředí, ve kterém provádějí výzkum, a skutečnost poznali tím, že ji také budou měnit. Výzkumný proces by měl z jejich hlediska být participativní a věst ke zvyšování povědomí zkoumaných subjektů o své situaci. Požadavky tohoto přístupu se mohou dnes zdát přeměřené a možná by odmlti přímou inspiraci spojení sil vědy a společnosti v pojetí Mao Ce-tunga a ideálu neformálního vzdělávání brazilského pedagoga Paola Freireho. Byla to však právě biografická metodologie, která se ukázala jako mocný nástroj pro změnu vnímání jedinců ze statusu předmětů výzkumu na jejich subjekty. Biografie dokáže dát hlas těm, kteří by jinak ve společnosti nedokázali představit své myšlenky o povaze skutečnosti. Méně radikální postoj k biografii než ženská studia nalezneme dnes v oblasti genderových studií, která přesunula svůj zájem z žen na vztahy mezi muži a ženami (Parpart et al., 2000).

První překážkou pro využití biografii je, jak jsme již zmínili, nejasná hranice mezi světem a jazykem každodennosti i vědy a nutnost epistemologického zlomu. Druhou, neméně důležitou překážkou pro využití biografie v politologii a mezinárodních vztazích, tedy disciplínách, které nás nejvíce zajímají, je genderové zkreslení. Genderová analýza politických věd, které kvůli jejich tradičnímu propojení s politickou mocí označuje za maskulinní, proto předjímá i genderové vyhraněnou pozici vědecké komunity mezinárodních vztahů větší biografii: „Etnografický styl vyprávění příběhů zaměřených na jedince, který je typický pro antropologii, vyhovuje více ženám než mužům. Toto odlišení lze aplikovat také na vědeckou komunitu mezinárodních vztahů. Zvláště po svém zvednutí ve Spojených státech v období po druhé světové válce se mezinárodní vztahy odklonily od jednoúrovňové analýzy a upřednostňují systematický přístup nebo zaměření na státní aktéry. Feministické přístupy vycházející ze zdrojů, které se zaměřují především na jedince a společenské vztahy a jež jsou explicitněji normativní, se oproti tomu projevují upřednostňováním humanističtějších metodologií.“ (Tickner, 1997, s. 613) Zatímco maskulinní hodnoty jako racionalita, suverenita nebo moc tvoří základní charakteristiky státu, středobodu politických studií, biografie často odhaluje emoce, slabost a podřízenost větší vnějším okolnostem, boří

psychologickou iluzi autonomie vlastní metodologickému individualismu a odkrývá tak z hlediska mínění většiny společnosti méněcenné femininní hodnoty. Druhou překážkou pro větší užítí biografie v mezinárodních vztazích a politických vědách je tedy genderová zaujatost disciplíny. Tu je možné překonat změnou teoretického přístupu, například systematickým používáním genderu jako významného kritéria analýzy. Biografie se ukazuje jako vhodný prostředek této kritiky.

Kritická genderová metodologie není jedinou oblastí, ve které jsou biografie využívány. Nalezli bychom je i v rámci postkoloniálních nebo afroamerických studií. *Testimonio* je zvláštní forma životní historie psané z hlediska morálního imperativu svědčit o prožitých utrpeních utlačovaných skupin potomků původních obyvatel Latinské Ameriky. Jeho nejznámějším příkladem je kniha *Já Rigoberta Menchúová* (*Me llamo Rigoberta Menchú y así me nació la conciencia*) z roku 1982. Kniha, kterou na základě vyprávění budoucí nositelky Nobelovy ceny míru napsala novinářka Elizabeth Burgosová, upoutala pozornost Západu a vyvolala vlnu solidarity s pronásledovanými původními obyvateli Guatemaly. Menchúová v knize působila jako hlas všech venkovanů, později se však ukázalo, že její vyprávění nebylo vždy pravdivé. Názve proto říct, že by kritická biografie vždy vytvářela odpovídající prostor pro vyjádření diskriminovaných skupin. To by znamenalo, jak argumentují Bourdieu et al. (1983), identifikovat hlas společenských věd s hlasem jednotlivých společenských aktérů. Úkolem vědy je přitom podle něj odkrývat objektivní společenské vztahy, které nezměníme pouze změnou předstev, které si o těchto vztazích lidé vytvářejí. Kritický až subverzivní přístup k biografii proto může mít své hranice.

Ontologická pluralita biografie

V rámci biografie tedy epistemologické přístupy k biografii kolísají mezi třemi krajními přístupy. Pozitivistický přístup si nevíšná v biografii ničeho jiného než faktů, konstruktivistický přístup poukazuje na jejich zprostředkovanost ve vztahu zkoumajícího a zkoumaného subjektu, která se může dokonce sama stát předmětem vědeckého zájmu. Kritická biografie pak usiluje o poslední diskriminovaných skupin ve společenských a politických systémech a důrazem na roli jednice se snaží změnit i stávající zaměření jednotlivých disciplín.

V biografii tedy existuje pluralita epistemologických přístupů. Nyní se nabízí otázka, zda je slučitelná s pluralitou postojů ontologických. Vezmeme-li nejdříve v potaz rozdělení mezi individualistickým a holistickým viděním

světa, na první pohled by se mohlo zdát, že biografie bude vždy individualistická. Tak tomu však není, protože jedinec má v biografické metodologii přednost časovou, a ne ontologickou. To znamená, že jedinec vždy představuje výchozí bod našeho výzkumu, jinak záleží na tom, jaké výzkumné otázky si klademe. Individualista se může nad získanými daty ptát, jakým způsobem daný jedinec ovlivnil chod dějin, holista si může podobně jako Marie-Françoise Chanfraultová-Duchetová (1991), jejíž interpretativní pojetí ještě představíme, klást otázku, jak se v konkrétním životě projevil vnější sociální a genderové struktury. Ve výzkumu institucí budeme často kolísat mezi oběma pojetími, to by nás však nemělo vést k tomu, abychom jako mnozí biografové problematiku role aktérů a struktury přeskočili.

7.2 Biografie jako výsledek, metoda i zdroj výzkumu

Typy a formy biografie

Podle klasické Dollardovy definice z roku 1935 je biografie „pokusem uchopit vývoj osobnosti v kulturním prostředí a vyvodit z něj teoretické závěry“ (cit. podle Tierney, 2000, s. 539). Dnes bychom si však s touto definicí nevystačili. Současná biografie jako žánr je charakteristická svým polymorfismem. Jeho příčina historicky leží ve dvojnásobném literárním a vědeckém zakotvení biografie. Humanitní obory postřádají přesná schematická pravidla, která můžeme nalézt v ostatních metodologických tradicích a neposkytují jednoznačné návody k použití. V rámci vnitřního členění forem biografie se tak setkáváme s řadou pojmů, jejichž definice se často překrývají. Zatímco orální historie se „zakládá na paměti a svědectví za účelem získání celistvého nebo rozdílného chápání individuálně i kolektivně pojaté minulosti“, životní příběh „chápe život jednotlivce a jeho vyprávěnou historii za účelem porozumění společenským procesům určeným společenskou třídou, kulturou a genderem a zakládá se na dalších zdrojích dat z dotazníků, osobních a veřejných dokumentů jako zdrojů analýzy“ (Bornat, 2004, s. 35).

Existují mnohá další kritéria dělení. Uvádíme ta, která jsou zvláště významná pro využití v politologii a mezinárodních vztazích. K základní epistemologické dimenzi, které jsme se věnovali v předchozí části, přidávají Bertraux a Kohli (1984) také množství použitých příběhů: biografie tedy může

být **individuální** nebo **skupinová**. Skupinovou biografii také můžeme po vzoru historiků označit jako **prozopografii**. Ta usiluje o kolektivní výzkum životů, na jejichž základě je možné vysvětlit širší problémy sociální struktury a sociální mobility (Smith, 1994, s. 295). V případě, kdy v rámci skupinové biografie používáme metodu komparace, mluvíme o **komparativní biografii** (příklady biografického výzkumu zaměřeného na jedince i na skupinu jedinců uvádíme v části věnované aplikacím). Zde se opět biografie částečně překlývá s etnografií. Je vhodné si připomenout, že biografická metoda je kvalitativní, a proto nelze mluvit o statistické reprezentativnosti vzorku. Nezáleží na počtu osob zahrnutých do výzkumu a na tom, zda přesně reprezentují charakteristiky zkoumané populace, jak by se mohli vyjádřit stoupenci kvantitativních metod, ale na jeho hloubce a kvalitě. Velmi vhodným kritériem je tzv. **paravidlo nasycenosti**. Nové osoby do výzkumu nezahrnujeme, pokud se témata a myšlenky, které přináší, začínají opakovat.

Dalším měřítkem může být délka životního úseku, který zkoumáme. Biografii tak můžeme dělit na **epizodickou**, která se věnuje konkrétním obdobím nebo životním událostem, a **úplnou**, která pokrývá celý život jedince (Denzin, 1989b). Zařímco epizodická biografie je z praktických důvodů zvláště vhodná pro skupinovou či komparativní biografii, často je vhodné upřednostnit analýzu celého životního příběhu i v rámci úzkého výzkumného zájmu zejména proto, aby neunikly důležité skutečnosti pro vysvětlení období, na které se zaměřujeme (Rosenthal, 2004, s. 50).

Nakonec z hlediska autorství můžeme biografie dělit na autobiografii a biografii vytvořenou či spoluvytvořenou vědcem. **Autobiografie**, ve které subjekt sám píše a zároveň v této reflexi převládá svůj život, představuje jednu z nejkontroverznějších forem biografie, zvláště pak když je jejím autorem sám vědec. Souvisí s otázkou moci jedince v sociální a literární oblasti, dává maximum prostoru subjektivnímu vnímání světa a částečně tak stírá hranice mezi fikcí a realitou. Autobiografie jako forma představuje na jednu stranu výzvu pro pozitivismus v sociálních vědách, na druhou stranu může její autor podlehnout svodu zajištění své slávy pro budoucí generace (Smith, 1994, s. 288).

Metody získání biografických dat

Slovo biografie neoznačuje pouze konečný cíl a výsledek naší práce, jehož základní formy jsme právě představili. Můžeme se také zaměřit na způsoby sběru biografického materiálu a jeho organizaci. V tomto případě pak biografii vnímáme jako výzkumný proces (Bonnet, 1996, s. 61). Získání biografie

nelze považovat za pouhý sběr informací ve smyslu vyhledávání literatury v knihovnách a databázích. Společně s jinými metodologemi má biografie to, že při sběru materiálu vybírá pouze pro nás relevantní informace. Zde se však role badatelovy subjektivity projevuje nejvýrazněji.

Biografické zdroje jsou velice různorodé. Řadíme mezi ně rozhovory, telefonické hovory, soudní spisy, novinové články, dopisy apod. Výzkum spojený se získáním biografického materiálu můžeme rozdělit na **vnitřní výzkum**, založený zejména na využívání archivních materiálů, a **vnější výzkum**, ve kterém se vědec vypraví do terénu mimo knihovnu a archiv. Oba druhy výzkumu mohou v konečném důsledku sloužit k vytvoření vlastního archivu o zkoumaném jedinci nebo o skupině jedinců (Smith, 1994, s. 290). Ve vnějším výzkumu zůstává rozhovor nejčastěji používanou biografickou metodou, která nám umožňuje zjistit dostatek informací o osobě za účelem analýzy a interpretace. Jeho užití není opět vlastní pouze biografii, s rozhovory se setkáváme i u ostatních metodologických tradic, zejména u etnografie. Pokládáme tedy za důležité představit několik důležitých etap této metody a úskalí, která obsahuje. Jak jsme již řekli, lidský život nelze studovat podobně jako přírodní jevy a vždy bude záležet na našich výzkumných otázkách. Stejně tak bude způsob, jakým rozhovor provedeme, záviset na našem epistemologickém a ontologickém přístupu. Pro zjednodušení můžeme načrtnout dva krajní případy odpovídající tomu, zda zastáváme objektivní či subjektivní vidění světa: **standardizovaný** a **diskurzivní** či **konstruktivistický** rozhovor (Henning et al., 2004).

V případě **standardizovaného rozhovoru** jsou pro nás důležitá především životní fakta a události, tedy obsah rozhovoru, který nám informátor sděluje. Cílem tazatele je zabezpečit takový průběh rozhovoru, aby tato fakta nebyla nijak „znečištěna“ subjektivními pohledy obou zúčastněných. Tomuto účelu nejlépe vyhovuje předem vyhovovaný seznam otázek zaměřujících se spíše na skutečnost než na názory či emoce tazanych. Tato forma rozhovoru je vysoce asymetrická, protože ho řídí tazatel. Blíží se dotazníkovému výzkumu, a proto je zvláště vhodná pro srovnávací výzkum za účelem stanovení obecných společenských jevů. V první části jsme poukázali na problémy objektivity, se kterými se pozitivistický přístup v biografii obecně potýká: zde se projevuje především tím, že velkou část obsahu určuje právě badatel. Jeho proklamovaná neutralita je iluzorní: stačí aby během rozhovoru pouze kývl souhlasně hlavou, což rázaný může považovat za vybitnutí k pokračování v načatém tématu. Naopak ticho výzkumníka může zkoumaný jedince interpretovat tak, že téma, o kterém mluví, není zajímavé. Zkrátka platí, že „neutralita je mytologie, ne metodologie“ (Rapley, 2004, s. 21).

Diskurzivní rozhovor oproti tomu přiznává, že forma i obsah rozhovoru jsou spolurčovány oběma protagonisty, rezignuje na ideál čístejšího přenosu informací jediným směrem, naopak sám proces interakce mezi oběma účastníky se stává předmětem výzkumu. Smysl rozhovoru je vytvářen interakcí obou subjektů, tazatel může vyjadřovat svůj názor, může dokonce odpovídat na otázky tazaných. V praxi se budeme většinou pohybovat mezi oběma krajnostmi: na jednu stranu se budeme snažit soustředit na některá vybraná témata, na druhou stranu dát rozhovoru volnější průběh, abychom co nejlépe pronikli do představa, které si tazání vytvářejí sami o sobě a o společnosti. To však neznamená, že jeho průběh nebudeme kontrolovat. I vědomá absence předem dané struktury rozhovoru je výběrem, který vědec musí reflektovat a jenž ho zavazuje, protože bude mít své důsledky pro kvalitu výzkumu.

Jak uvádí Silverman, at jsme laici, či odborníci, všichni jsme součástí „společnosti rozhovorů“, takže by se mohlo zdát, že se jedná o přirozenou, intuitivní metodu (cit. podle Rapley, 2004, s. 15). Ve skutečnosti je však velmi obtížné být „uvnitř“ rozhovoru, v neustálé interakci s tazanými a zároveň „zpozřaději“ kontrolovat, zda nadměrně neovlivňujeme průběh, témata nebo jazyk rozhovoru, nebo zda se naopak nenecháváme unášet směry, které nejsou relevantní pro náš výzkum. Pečlivá příprava a naplánování všech etap je proto nejdůležitější předpoklad kvalitního rozhovoru, abychom si mohli zachovat požadovanou pružnost (viz např. Bonnet, 1996; Raybaut, 1996).

Nesmíme zanedbat ani etické otázky, které jsou v biografickém výzkumu zvláště palčivé. V rozhovoru je nejdříve třeba vyřešit otázku informovaného souhlasu. Osobu informujeme o cíli našeho výzkumu, jakým způsobem jeho výsledků využijeme, zda a jakou formou rozhovor publikujeme a zda zacho- váme její anonymitu, pokud je to v rámci výzkumu vůbec možné. Odstranění všech indicí, které by mohly vést k její identifikaci, může totiž vést ke ztrátě významu i pro čtenáře. Nyní již víme, že naše neutralita je pouze zdánlivá, přesto dbáme na to, abychom v otázkách či doplňujících dotazech použí- vali slovník a výrazy zkoumané osoby. Její koncepty nahlas neformulujeme vědeckým slovníkem, naopak budeme obezřetní v případech, kdy tazáný klade otázky na našem místě, sám si na ně odpovídá a interpretuje je. Dva vědeckí pracovníci nikdy nevytvoří stejný rozhovor, dokonce i rozhovor ve stejné sestavě konaný v jiný okamžik by získal odlišný průběh podle vnějších okol- ností i vnitřního rozpoložení zúčastněných.

Jak jsme již uvedli, samotný průběh rozhovoru jen obtížně sledujeme „v reálném čase“ a nevíme, zda získáváme odpovědi na naše výzkumné otázky. Při četbě přepisu nahrávky rozhovoru se můžeme poučit ze svých chyb a zkontrolovat, kdo určoval obsah rozhovoru, tak, že si přečteme pouze

odpovědi. Pokud odpovědi bez otázek nedávají smysl, znamená to, že jsme na tazanou osobu působili „symbolickým“ násilím a můžeme si být takřka jisti, že naše představa o jejím vnímání společenské reality je odlišná od té její (Bourdieu, 1993). Někdy se však podaří nastolit velmi vzácnou situaci, která by jinak nenastala. Rozhovor je privilegovaný okamžik, setkání osob uvnitř a vně vědecké komunity, při kterém tazání mohou dostat prostor pro vyjádření svých představ a myšlenek. Je proto vhodné jim přepsat rozho- voru zaslát a dát jim příležitost se k jeho obsahu vyjádřit. Jejich případné opravy, upřesnění, dodatky či popření nepřijímáme automaticky, ale bereme je v potaz jako další data pro naši analýzu.

Závěrem bychom ještě přidali důraz na reflexivitu a empatii badatele. Bez toho, aniž bychom si dokázali představit sebe sama na místě tazané osoby, si můžeme jen obtížně uvědomit mocenské vztahy mezi námi a tazanou osobou, které určují, o čem je možné mluvit a o čem se mlčet. Proto se pro aplikaci v politických vědách a mezinárodních vztazích zdá jednodušší provést roz- hovor s řádovými zaměstnanci instituce než se členy vlády. Ve skutečnosti si však v prvním případě nemůžeme být vědomi „symbolického“ násilí, které deformuje jinak velmi bohaté výsledky většiny rozhovorů.

Analýza a interpretace biografie

Do třetice se pak mohou biografie stát vstupním zdrojem analýzy, i když fázi sbírání dat a jejich rozboru nelze zcela oddělit. Převládajícím přístupem k biografii je dnes interpretativní biografie, kterou jsme již spojili s konstruk- tivistickou tradicí a s níž se zde seznámíme v pojetí Normana K. Denzina (1989a) a Marie-Françoise Chanfaulové-Duchetové (1991). Interpretativní biografie není motivována vytvářením teorie a nechápe život jako racionální konstrukci. V konstruktivistickém duchu přiznává, že vědci-biografové jsou do jisté míry ovlivněni i vlastními autobiografiemi a podléjí se tak výrazně na vytváření subjektu biografie. Jinak řečeno, biografie nutně odráží život jejího autora, protože je filtrována skrze osobní zkušenosti (Creswell, 2002).

V Denzinově pojetí je důležitě rozdělen život, jedince na dvě úrovně: povrchovou a hlubinnou. Zaímco na povrchu se jedinec situuje skrze každo- denní činnost, uvnitř se nachází jeho pocity, jeho „vnitřní já“, které zřídka kdy ukazuje druhým (Denzin, 1989b, s. 29). Užitím nže zmíněných biografic- kých metod usiluje vědec o odhalení vnitřní roviny života jedince, která může být obsažena v autobiografických a biografických dokumentech. Na základě tohoto předpokladu navrhuje Denzin etapy, jak přistupovat k bio- grafii, nejedná se však o příliš detailně vymezený postup. Vědec má nejprve

přistoupit ke sběru objektivního souboru zkušeností v životě subjektu, které jsou často vyjádřené v životních etapách podle chronologického rámce, například dětství, dospívání nebo zaměstnání.

V následující fázi přistoupí ke „kontextuálníh^u biografickým materiálům“, kterých se dobře prostřednictvím rozhovoru ve formě příběhu. Cílem tohoto kroku je získat narativní segmenty, tedy hlavní témata tvořící strukturu příběhu v rámci jeho ucelených součástí, které nám pomohou odhalit základní zlomový bodům v životě jedince. Největší důraz pak Denzin připsuje zlomovým bodům v životě jedince, které nazývá v inspiraci křesťanskou větroukou **epifanie** (Denzin, 1989a, s. 69). Chápe je jako problematickou zkušenost, jako okamžik prozření, zjevení. V takové situaci se nejlépe projeví charakter jedince a většinou zanechá stopy na jeho dalším životě. Jedinec ovšem připsuje význam těmto okamžikům až retrospektivně. Koncept epifanií, které mohou být i vnějšími impulzy, nachází využití v politologických aplikacích biografie, kdy se vědec zaměřuje na chování jedince ve zlomových situacích jeho kariéry nebo existence instituce. Oba příklady můžeme nalézt v námi citovaných aplikacích – například Dallek (1996) označuje za zlomový bod kariéry prezidenta Lyndona Johnsona amerikanizaci války ve Vietnamu. Musíme však dát pozor, zda důraz na epifanie není výsledkem biografické iluze a zda zdánlivě zlomové body náhodou neskrývají důležitější změny, které by naší pozornosti jinak unikly. Každopádně představují jeden z možných východních bodů interpretativní analýzy.

Vědec tedy nejprve znovuvytvoří biografii na základě strukturálně objektivních faktorů: sociální interakce v rámci širší skupiny, kulturního prostředí a historického kontextu, které ovlivnily život zkoumaného jedince. Na tomto základě pak vytváří interpretaci jeho životních zkušeností. Členem tohoto typu interpretativní biografie je především hledat témata tak, jak jsou přítomna v kontextualizovaném biografickém příběhu, a zkoumat významy přitomné ve vyprávění jedince.

Zatímco Denzin klade ve svém pojetí biografie důraz na zlomové body existence, interpretativní model Chanfraultové-Duchetové se zaměřuje především na kontinuitu a základní struktury, které se v životě jedince opakují. Autorka zůstává věrná feministické metodologii, nepovažuje však vědce odpovědné pouze za to, aby ženy, se kterými vedou rozhovory, dosáhly většího vědomí o své situaci, nebo aby je ukázali jako důležité, ale dosud opomíjené aktéry minulosti. Za nejdůležitější považuje, aby biografie pomohly odhalit skryté struktury, které vedou ke společenské reprodukci jejich postavení a napomohly k jejich změně. (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 90)

Chanfraultová-Duchetová (1988) také brání interpretativní model založený na rozhovoru před výtkami pozitivistů. Biografické metodologii bývá vytýkáno, že nedokáže udržet dostatečnou distanci od svého objektu, případně subjektu výzkumu. Tato distance je přitom považována za základ vědeckosti. Také bývá zpochybňováno zaměření biografie na jedince, a ne na společnost jako celek. Na první výtku odpovídá, že rozhovor je zvláštní jazykovou interakcí, která má svá jasná pravidla a jež podléhá kontrole ze strany obou účastníků. Na druhou výtku pak reaguje argumentem, že nelze zaměňovat soukromé já a společenské já, které se v biografickém rozhovoru projevuje. Jinak řečeno, „tím, že představuje narativní „odpověď“ na otázky vycházející z určité instituce, tedy ze společenských věd, týká se životní příběh společenského, a ne soukromého já“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 27).

V předchozí citaci záměrně nepřekládáme životní příběh jako biografii, neboť poukazuje na roli vyprávění a specifické požadavky, které toto pojetí vyžaduje v oblasti jazykové analýzy. Jedná se o „interpretativní model založený na narativní a textové analýze struktury na jedné straně a společensko-symbolických obsahů, které tyto struktury vnášejí do hry, na straně druhé“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 77). Jinými slovy, nejde pouze o to, jakým způsobem jsou uspořádána fakta, události a jaké kauzální vztahy odkazující ke zkušenosti vystupují do vyprávění, ale také o způsob, jakým jsou vyprávěny. Člověk dává vyprávění svého života jednotnou strukturu, skrze kterou ho chápe, i když ve skutečnosti propadá biografické iluzi. Už ponulý výběr událostí a pořadí, ve kterém jsou žité události vyprávěny, hraje důležitou roli. Mezi společenské já a společností však vstupuje i neosobní představa role vyprávěče. V případě ženy to budou společenské představy o ženské roli, kterou můžeme odhalit analýzou symbolů a narativních struktur.

Tímto způsobem můžeme identifikovat nejméně tři základní **narativní modely**: epický, ve kterém se vyprávěč identifikuje se svou komunitou; romaneskní, ve kterém vyprávěč brání autentické hodnoty ve zkaženém světě; a model pitoreskní, ve kterém ironicky kvituje hodnoty převládající ve společnosti (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 80). Pro přiblížení bychom mohli tyto postoje spojit s archetypálními postavami obětí, hrdiny a pozorovatele. Na rozdíl od Denzinova pojetí se zde zaměřujeme na dlouhodobé postoje k životu jako takovému. Dvě podobné životní dráhy se přitom mohou projevovat v rozdílných narativních modelech. Podobně mohou zkoumané osoby využívat metafor, které zdánlivě nespádají do světa jejich zkušeností, ale potvrzují výsledky narativní analýzy. Z hlediska výzkumu v politických vědách je proto zvláště cenné, že nám umožňují odhalit, zda se lidé cítí jako

